

Ahkâm Âyetleri Çerçevesinde Kur'ân Belâgati (Ukûbât Örneği)

Declamation of the Qur'an within the Framework of the Jurisprudence Verses (The Case of Criminal Law)

İhsan AKAY

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
Associate Professor, Dicle University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Law
Diyarbakır, Turkey

ihsanakay-21@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9612-8540>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 2 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2021

Sayı / Issue: 26 Sayfa / Pages: 150-180

Atıf / Cite as: Akay, İhsan. "Ahkâm Âyetleri Çerçevesinde Kur'ân Belâgati (Ukûbât Örneği) [Declamation of the Qur'an within the Framework of the Jurisprudence Verses (The Case of Criminal Law)]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 26 (June 2021), 150-180. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.889944>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Özet

Kur'ân-ı Kerim'de pek çok ahkâm âyeti yer almaktadır. Umumiyetle bu ayetlere ilişkin illet ve sebebi akılla bilinebilen hükümler çoğunluktadır. Bunlar, hükmün delaletinin kuvvetine göre de kât'î ve zânnî şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Mezkûr özelliklerinden dolayı yer yer farklı yorumlandıkları görülmektedir. Ukûbât âyetleri, müeyyide niteliğine sahip olmalarıyla diğer âhkâm âyetlerinden farklıdır. Bu âyetlerin, ağır cezaî müeyyideler bildirmesi yanında Kur'ân'ın i'câz, belâgat ve fesâhat gibi kendine özgü üslûplarıyla arz edilmeleri çok özel bir önemi haizdir. Bundan ötürü ahkâma ilişkin manaları, bu manaların geçtiği âyetin formundan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zira naslardaki lafızların delâlet ettikleri şer'î hükmün ve maksatların bilinmesi, onların ifade ettikleri anlamların anlaşılmasına bağlıdır. Onun içindir ki hakikat, mecaz, sarih, kinâye ve benzeri belâgate dair mevzular fıkıh usûlü içerisinde de işlenmiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim, mükemmel lafız, makul mana ve muktezâ-ı hâle uygun "elfâz-ı cezâle" ile "elfâz-ı rakîka" üslûbunun güzel ahenginin sağlam ve akıcı sunumuna sahiptir. Bu, aynı zamanda hükümlerin illet ve hikmet dengesi gözetilerek belâgî bir üslupla serdedildiği ukûbâtı konu edinen âyetler özelinde de görülmektedir. Ukûbât âyetleri özelinde Kur'ân'ın mucizevi nazımının öne çıktığı âyet sayısı yaklaşık olarak otuz tanedir. Bunlar kısas, had ve diyet cezalarının esasını oluşturmaktadırlar. Kur'ân'daki tek bir harfin dahi gereksiz olmadığı hakikatinden hareketle konuya dair hükümlerin soyut birtakım hükümlerden ibaret olmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla her âyetin cümle kurgusunu oluşturan öğelerin, ahenkli bir şekilde belli bir düzen ve diziliş içinde yer alarak fikhî hükümlerle organik bir doku oluşturmuş ve onlara adeta ruh katmıştır. Oysa genel olarak hukukçuların hükümlerdeki illetlere daha fazla önem atfetmelerinden ötürü hukuk kurallarının ruhsuz bir ceset veya soğuk bir yüz olduğu yönünde genel bir kanaat hâkim olmuştur. Ancak bu, bir meselede hükümlerin illetlerini esas alarak; hükmün hikmeti, hükmün arzı, üslûbu ve belagati gibi unsurları birlikte işleyen İslam hukukunun ilk dayanağı Kur'ân-ı Kerim için isabetli bir yaklaşım olmasa gerek. Mezkûr unsurlar bütüncül bir perspektifle değerlendirildiğinde Kur'ân'daki hükümlerin aynı zamanda hikmet, rahmet ve şefkat vasıflarını da içinde barındırdığı görülecektir. Dolayısıyla Şâri' tarafından bu hükümlerin mükellef üzerindeki olumlu yönde yansımaları dikkate alınarak hikmetli bir şekilde vazedildiği anlaşılmaktadır. Bu da vazedilen hükümlerin kabulünü kolaylaştırmakta ve infazı durumunda vicdanlara itminan ve huzur vermektedir. Bu çalışmada ukûbât âyetleri, Kur'ân belâgati temelinde irdelenmeye çalışılacaktır. Böylece mezkûr âyetlerin vazettiği fikhî hükümlerin içerdiği hikmet ve belâgat unsurlarını bir arada görmek ve değerlendirme imkânı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Kur'ân, Ahkâm, Ukûbât, Belâgat.

Summary

Generally, the provisions whose justification and reason can be known through wisdom related to the jurisprudence verses are in majority. These provisions are also divided into two parts as definite and presumed according to the indication of the provision. Due to such properties, they have been interpreted differently from time to time. On the other hand, the uqûbât (criminal law) verses differ from the other provision verses, since they have punitive characteristics. These verses establish heavy punitive sanctions; besides, they have a specific importance that they are presented with the Qur'an's own style such as miracle, declamation, and fluency. Therefore, it is not possible to consider the meanings related to the jurisprudence independent from the form of the verse in which these meanings occur. For, the knowledge of the religious decrees and purposes indicated by the words in the verses depends on the understanding of their meanings. For this reason, issues related to declamation such as truth, metaphor, clarity, trope, etc are also covered in the fiqh procedure. In addition, the Qur'an has a solid and fluent presentation of the beautiful harmony of the eloquence and tender discourse, pertinent to perfect wording, reasonable meaning, and relevancy to the circumstance. This also can be seen in the verses of criminal law where the provisions are presented rhetorically considering the justification and reason. The number of criminal law verses in the miraculous Qur'an is approximately thirty. These constitute the basis of the penalties of retribution, divine boundaries, and blood money. Based on the fact that even a single letter in the Qur'an is not superfluous, it is possible to say that the provisions on a subject are not just some abstract provisions. Therefore, the elements that make up the sentence construction of each verse have been harmoniously placed in a certain order and arrangement, creating an organic texture with the fiqh decrees and almost added spirit to them. However, there is a general opinion that the legal rules are likened to a soulless corpse or a cold face, as the law makers generally attach more importance to the justifications in the provisions. However, this is not an appropriate approach to the Qur'an, which is the first basis of the Islamic law that handles the elements such as the wisdom of the judgment, the presentation of the judgment, its style, and rhetoric together by grounding on the justifications of a provision in an issue. When the aforementioned elements are evaluated with a holistic perspective, it will be seen that the provisions in the Qur'an also contain the qualities of wisdom, mercy and compassion. Therefore, it is understood that Legislator has preached wisely considering the positive reflections of these provisions on the people. This facilitates the acceptance of the promulgated provisions and gives confidence and calmness to the conscience in case of execution. In this study, the verses about uqûbât (punishment) will be studied on the basis of Qur'an rhetoric. Thus, it will be possible to see and assess together the wisdom and rhetoric elements contained in the that abovementioned fiqh provisions preached by the aforementioned verses.

Keywords: Islamic Law, Qur'an, Provisions, Uqûbât, Declamation.

Giriş¹

Kur'ân-ı Kerim'in kendine has bir üslubu vardır. Bunun en önemli alametifarikası "müteşâbih-mesânî" (ez-Zümer, 39/23) diye ifade edilen -i'câz, hikmet ve belâgat açısından ahenkli ve tekrar üslubudur. Tekrar üslubunun hâkim olduğu âyetlerin en önemli hususiyeti mücmel olmalarıdır. Öncelikli hedefleri ise farklı üslup, ifade ve temsillerle insanları emredilen eylemleri yapmaya teşvik etmek ve nehyedilen fiillerden vazgeçirmektir. Buna karşılık "tafsîlî ahkâm" âyetleri olarak da ifade edilen teşrî'î âyetlerde ise müteşâbih-mesânî üslup fazla yer almamaktadır. Bu âyetlerin temel özelliği cüzî/tafsîlî hükümleri konu edilmeleri, asıl amaçları ise mükelleflere bir meselenin şer'î hükmünü bildirmektir.² Mamafih bütün âyetlerin her bir lafzının en üst düzeyde cezâlet, selâset, fesâhat ve belâgat ihtiva ettiği görülmektedir. Bu çalışmanın konusu olan ukûbât âyetlerin her biri de mucizevî bir şekilde genel itibarıyla Kur'ân'da birer defa zikredilmiştir. Şu var ki tefsir ve fıkıh eserlerinin kâhır ekseriyetinin bu âyetlerin vazettiği şer'î hükümler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bazı tefsirlerde açıklama sadedinde onların teşrî'î ve edebî yönünün birlikte ele alındığını söylemek mümkündür. Ayrıca ukûbât âyetlerini konu edinen bazı müstakil çalışmalarda bu âyetlerin maksat ve hikmetleri üzerinde durulmuştur. Ancak özellikle ülkemizde fıkıh/hukuk alanında söz konusu âyetlerin teşrî'î ve edebî yönlerini birlikte ele alan müstakil çalışmalar neredeyse bulunmamaktadır. Şu da var ki tarihi süreçte belâgat ilminin tedvini, fıkıh usûlünden sonraki döneme rastlarsa da usûlcülerin bilhassa lafızlar bahsinde belâgat disiplinlerinden oldukça yararlandıkları görülmektedir. Öyle ki bu konuda, belâgat ile usûlün iç içe olduğu hatta aralarındaki yakın ilişkilerinden dolayı usûl konularının umumiyetle aidiyetini belirlemede zorlanıldığı dile getirilmiştir.³ Bu gerçeklere binaen söz konusu âyetlerin teşrî'î ve edebî yönleriyle birlikte ele alınmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ancak sınırları itibarıyla bu çalışmada genel olarak ukûbâta ilişkin âyetlerin tamamı ele alınmayacak ve konu hakkındaki

¹ Bu çalışma, 18-19 Aralık 2020 tarihlerinde Bingöl'de düzenlenen Kur'ân ve Dil İlimleri Sempozyumu'nda sunduğumuz, "Ukûbat Âyetleri Çerçevesinde Kur'ân Belâgatı" adlı tebliğimizin makaleye dönüştürülmüş halidir./ This article is a transcript of the paper entitled "Declamation of the Qur'an Within the Framework of Uqûbat" presented at the Qur'an and Arabic Language Sciences in Bingöl on 18-19 December 2020.

² Sahip Beroje, "Kur'ân'ın, "Kur'ân'ı Açıklama Usûlü" Adlı Çalışmayla İlgili Bir Değerlendirme", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (Konya 2013), 546.

³ Geniş bilgi için bk. Yûsuf b. Muhammed b. Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987) 6; Bahâuddîn es-Subkî, *Arusu'l-Efrâh fi Şerhi Telhisi'l-Miftâh*, thk. Abduhamid Handârî (Beirut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1423/2003), 1/47-48; Metin Yiğit, *İslâmî İlimler Metodolojisi Olarak Fıkıh Usulü* (Diyarbakır: Karaşin Ofset, 2011), 63-67; Sadrettin Buğda, *Beyân ile Fıkıh Usulü İlişkisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 250.

detaylı bilgilere, güncel tartışmalara ve belagat terimlerine dair tanımlara yer verilmeyecektir. Sadece sonraki geniş çalışmalara örnek teşkil etme hedefine matuf bir takım belâgî incelikler ve âyetlerin vazettiği fikhî hükümlerin içerdiği bazı hikmetler serdedilecektir.

1. Had Suçları ve Cezaları ile İlgili Âyetlerde Belâgî Yönler

İslâm ceza hukukundaki cezalar, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki şekilde takdir edilmiştir. (el-Mâide 5/33). Allah Teâlâ, "hakîm/hikmet sahibi" sıfatıyla bazı suçlara ait cezaların miktarını belirlemiştir. Had cezaları, bu türden cezalar olup aynı zamanda Allah (kamu) hakkının ağırlıklı olduğu haklardır. Fıkıh terimi olarak had, "Ceza müeyyidesinin uygulanmasını gerektiren yasak fiillerin işlenmesine mâni olmak için Allah hakkı olarak -O'nu yüceltmek ve emrine imtisal etmek için- farz kılınmış belli cezalar"⁴ demektir. Aşağıda -bu çalışmanın sınırları gözetilerek- sırasıyla hırsızlık, zina, iffete iftira, şarap içme, toplumsal huzuru tehdit etme ve isyan suçlarına ilişkin birkaç ahkâm âyetine ve içerdikleri bazı belâgî cihetlere yer verilecektir.

1.1. Hadd-i Sirkat/Serika (Hırsızlık Suçu ve Cezası)

Allah Teâlâ, malın muhafazası için hırsızlığı suç saymış ve bunun önlenmesi için de el kesme gibi caydırıcı bir ceza vazetmiştir. Bu hususta da şöyle buyurmuştur: " *وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ* Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir" (el-Mâide 5/38). Bu âyetteki belâgî yönlerden birkaçı aşağıda verilecektir.

Âyette hırsızlık fiilinde erkek, kadından önce zikredilmiştir. Oysa " *الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا* " *Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun.*" (en-Nûr 24/2) âyetinde zinadan söz edilirken kadın, erkeğe takdim edilmiştir. Hırsızlık bir suç olarak aslında erkek ile kadın için aynıdır. Ancak Kur'ân nazımının her harfi ve kelimesi cümlede olması gereken yerde kullanıldığı düşünüldüğünde böylesi ince bir ifadeye -takdim ve tehire üslubuna- yer verilmiş olması manidardır. Nitekim genel olarak erkeklerin, hırsızlık fiiline daha yatkın oldukları ve bu suçun onlar tarafından daha fazla vuku bulduğu bir hakikattir.⁵

⁴ Muhammed b. Ebû Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1413/1993), 9/36.

⁵ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrût; Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1408/1988), 6/107; Muhammed Mutevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Kahire: Mecme'u'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1418/1997), 5/491.

Âyetteki "جزاء" ifadesinde sözün makama uygun olarak kullanımı dikkat çekicidir. Şöyle ki hırsızlık suçuna karşılık "عقوبة/ukûbe" değil de "جزاء/ceza" kavramının kullanılmıştır. Zira ceza kavramı, mukabele, denklik ve eşitlik anlamlarını ihtiva etmektedir.⁶ Nitekim bir âyette "وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا/Bir suçun karşılığı ona uygun (denk/misli) bir cezadır" (eş-Şûrâ 42/40) buyurularak suç-ceza arasındaki mümâselet/uygunluk ve denklik ifade edilmiştir.⁷

Âyette özel bir ceza türünden söz edilmektedir. Bu yüzden "عذاب/azâb" ya da "عقاب/ikâb" kelimelerinin yerine "نكال/nekâl" kelimesine yer verilmiştir. Zira bu kelime sözlükte zayıf olmak, aciz düşmek, bağlamak ve gem vurmak gibi anlamlara gelmektedir.⁸ Böylece hırsıza verilen cezanın sadece soyut bir acıdan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim asıl gaye de hırsız, hırsızlık fiilinden tamamen caydırmak ve bu düşünceye sahip kimselere de ibretlik bir ders vermektir. Hırsızlık cezasına uygun bir ceza olarak mezkûr âyette bu durum belîğ bir şekilde beyan edilmiştir.⁹

Allah Teâlâ, hırsızlık suçunun cezası sadedinde âyetin sonunda "وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ/Allah izzet ve hikmet sahibidir." buyurmakta ve âyetin siyâk-sibâk ilişkisi bağlamında iki yüce ismine yer vermektedir. Böylece hırsıza verilen ceza hususunda güç ve kudret sahibi olduğunu ve hikmetle hükmettiğini beyan etmektedir ki bu, Esmâ-i hüsnâ'nın kendinden önceki manaya olan uyumu ve ahkâm cihetiyle Kur'ân'ın nazmına güzel bir örnektir.¹⁰

1.2. Hadd-i Zinâ (Zina Suçu ve Cezası)

Allah Teâlâ, neslin korunması için zinayı suç saymıştır. Zina, had cezası gerektiren suçlardandır. Zinayla ilgili ayetler iki kısımdır. Bir kısmı zinayı yasaklarken diğer kısmı ise ilgili cezayı beyan etmektedir. Aşağıda iki kısmı ihtiva eden iki âyete yer verilecektir.

⁶ Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1435/2014), 195-196.

⁷ Geniş bilgi için bk. Suat Erdoğan, *Kur'an ve Sünnet Işığında Suç-Ceza uygunluğu (Mümâselet)* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2014), 72-78.

⁸ Râğib, *Müfredât*, 824-825

⁹ Bk. Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1411/1991), 6/182.

¹⁰ Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Vesît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1415/1994), 2/184.

1.2.1. el-İsrâ Suresi 32. Âyet

Allah Teâlâ, meşru olmayan zina fiilinin vuku bulmasını önlemek için her şeyden önce şöyle buyurmaktadır: "وَلَا تَقْرُبُوا الزَّوْجَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا/Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur" (el-İsrâ 17/32). Bu âyette yer alan birtakım hikmet ve edebî üsluplar aşağıda sıralanacaktır.

Âyette zinanın yasaklanması hususunda veciz bir üslûba yer verilmiştir. Zira "zinaya yaklaşmayın" sözü yasağın en alt sınırı iken "zina etmeyin" sözü ise onun en üst sınırıdır. Dolayısıyla zina yapmak nasıl çirkin, kötü ve haram ise genellikle zina ile sonuçlanması nedeniyle zinaya yaklaşmak da çirkin, kötü ve haramdır.¹¹ Usulcüler, bu hususu nassın delâleti ya da mefhûm-i muvâfaka/fehva'l-kelâm/fehva'l-hitâb diye ifade etmektedirler.¹²

Âyette "hayâsızlık ve kötü bir yol" olarak ifade edilen "zina" aslında "بیغاء/biğâ" ve "سفاح/sifâh" olarak ifade edilen hayâsızlıkların alt sınırıdır. Çünkü zina, nikâh olmaksızın erkek ve kadının cinsel birleşmelerini ifade ederken biğâ terimi, zinayı çokça talep eden (bu işi meslek haline getiren) kadın için kullanılmaktadır. Sifâh ise nikâh akdi olmaksızın kadın ve erkeğin birlikte dost hayatı yaşamalarıdır.¹³ Dolayısıyla yukarıdaki âyette bu üç fiil arasında iffetsizliğin en hafifi zikredilmiştir. Bu sebeptendir ki "Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar... Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar" (en-Nûr 24/30-31) buyurulmaktadır. Zira bakmak, bağlanmayı bağlanmak ise elde etmeyi tetikleyen duygulardır.¹⁴

1.2.2. en-Nûr Suresi 2. Âyet

Allah Teâlâ, kullarının zinadan uzak durmalarını kesin ve bağlayıcı bir şekilde talep etmektedir. Bu emre muhalefet durumunda ise en uygun cezayı da yine kendisinin

¹¹ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999), 20/331.

¹² Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâşî, *Usûlu's-Şâşî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, ty.), 104; Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl* (Beyrut: Mektebetu'l-Asriye, 1430/2009), 2/153; Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhu'l-Fusûl*, thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd (Kahire: Şirketu't-Tibâ'eti'l-Fenniyyeti'l-Muttehide, 1393/1073), 54.

¹³ Geniş bilgi için bk. Hebyân, *Min Revâii'l-Beyân*, 7/250-251.

¹⁴ eş-Şa'râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 12/99-100.

hamile kalmalarından dolayı daha vahim neticeler doğurduğu biçimindeki hakikatlere binaen bu âyette de zina eden kadınlar takdim edilmiştir.¹⁸

Âyetteki “فَاجْلِدُوا/deriye vurunuz” emrinin tekil değil de çoğul gelmiş olması edebî bir üsluptur. Zira âyetteki çoğul ifadesi zinadan dolayı had cezasını uygulama emrinin belli bir zümrenin keyfine bırakılmadığı aksine bunun tüm toplumun gözetiminde olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü toplumun seçtiği ve kendilerine vekil kıldıkları bir yöneticinin mezkûr cezayı tatbik etmesi bu işin onların rızasına uygun ve bizzat onların yerine getirdiği anlamına gelmektedir.¹⁹ Bu mana, âyette çoğul emir sığısıyla veciz bir şekilde beyan edilmiştir.

Arapçada genel olarak vurmak anlamındaki “ضرب/darb” kelimesine karşılık ilgili âyette “فَاجْلِدُوا/deriye vurunuz” şeklinde cilde/tene vurmak anlamına gelen “جلد/celd” lafzı kullanılmıştır. Zira burada zevke mukabil acı çektirme söz konusudur. Şu da var ki bu cezada kemikleri kırmak ya da deriyi yaracak derecede şiddetli bir vurma söz konusu olmadığı gibi hiç acı hissedilmeyecek kadar da hafif bir vurma da kastedilmemektedir.²⁰ İşte bu âyette özel bir vuruşa delalet etmesinden dolayı özellikle “جلد/celd” lafzı tercih edilmiştir. Bu da “sözün istenilen hale uygun olması” anlamındaki muktezâ-ı hâli dikkate alan belîğ bir ifadeyle ve aynı zamanda meramın fasih bir lafızla açıklanmasıdır.

Âyetteki “وَلْيَتَذَكَّرِ الْمُؤْمِنُونَ”/Müminlerden bir grup da onlara uygulanan azaba/cezaya şahitlik etsin” ifadesinde yer alan “طَائِفَةٌ/tâife” kelimesinden burada şahitlerin en az üç veya dört olduğuna delalet etmektedir.²¹ Böylece Allah Teâlâ, söz konusu cezada suçluyu keyfi muamelelere terk etmediği görülmektedir. Zira bir grubun şahitlik etmesi, cezayı uygulayan kimseler için intikam almak ve işkence yapmak gibi suiistimallere açık gizli cezai uygulamalara imkân bırakılmamıştır.²² Ayrıca şahitlerin “müminler” sıfatıyla

¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/107; Şa'râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 14/164; Muhammed Zuheylî, *el-İcâzu'l-Kur'ânî fi't-Teşrî'i'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1436/2015), 2/251.

¹⁹ Şa'râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 14/164-165.

²⁰ Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1407/1987), 3/210.

²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/208.

²² Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/126.

nitelendirilmiş olması, suçun caydırıcılığını daha da tesirli hale getirmektedir. Zira şahitliğe ehil olan müminlerin, zina cezasını hazırda olmayanlara ulaştırmaları o haberin etkisini, kıymetini ve önemini de artırmaktadır.²³ Tüm bu manaların tek bir kelime ile ifade edilmesi icâz sanatının güzel bir örneğidir.

1.3. Hadd-i Kazf (Namusa/İffete İftira Suçu ve Cezası)

Kazf, fıkıh literatüründe birine açıktan veya dolaylı olarak zina suçunu isnad etmek şeklinde tanımlanmıştır.²⁴ İnsanın manevî şahsiyetine; iffet, şeref ve haysiyetine iftirada bulunmak sonuçları itibariyle tahribatı çok yönlü olan suçlardandır. Bu hususta şöyle buyrulmaktadır: " وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا " *Namuslu/İffetli kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar fâsıkların/günahkârın ta kendileridir. Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir" (en-Nûr 24/4-5). İlgili âyette öne çıkan edebî incelikleri değinmeye çalışacağız.*

Âyetin hemen başında ism-i mevsullerden çoğul müzekkere has olan "الَّذِينَ" ism-i mevsul kullanılmıştır. İsmi mevsuller, iki ayrı cümleyi birbirine bağlayarak tek cümle gibi cümle yazımında tasarruf sağlamaktadır. Dolayısıyla bununla âyetin hedeflediği anlam veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Bu kullanım, Arap dili ve belâğatinin üsluplarına muvafıktır. Çünkü "الَّذِينَ" cem-i müzekker sîgası, tek bir hitapla iki cinsi ihtiva edilmiş olması yönüyle daha edebî bir üsluptur. Ayrıca Araplar, bir eylemde müzekker ve müennes içtima ettiğinde müzekker sîgasını kullanırlar. Zira müzekker sîgası, müennese nispeten telaffuzu daha hafif olup belagî gerekçeler ve irap açısından da daha yerleşik bir kural niteliğine sahiptir.²⁵ Bu edebî sanata, "tağlib" denilmekte ve geniş bir kullanım alanına sahiptir.²⁶

²³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 23/318; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/126.

²⁴ Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1433/2012), 253.

²⁵ Geniş bilgi için bk. Abdurrahman b.Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiyye* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1416-1996), 1/428-2/308.

²⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 242; Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû fazl İbrahim (Kahire: Dâru't-Turâs, ty), 3/302.

Âyette geçen “المُحْصَنَات/muhsanât” kelimesi, aslında genel bir terimdir. Ayrıca âyette “atmak” kelimesi hırsızlık, içki içmek gibi diğer iftiraları da kapsamına alması muhtemel genel bir lafızdır. Ancak âyette sadece iffetli kadınlar kastedilmiştir. Zira âyette bunun zina iftirası olduğuna delâlet eden birden fazla karine söz konusudur. Ayrıca iffetli kadınlara yöneltilen zina iftirasının daha çirkin, birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerinin ve tahrip gücünün daha fazla olmasından ötürü müennes (dişil) çoğul sîgası tercih edilmiştir.²⁷

Âyette şahitliğin kabul edilememesi hükmünden hemen sonra “Onlar fâsıkların/günahkârın ta kendileridirler.” şeklindeki haberi cümle, günah sahiplerine delâlet etmektedir. Zira fâsık, cezayı hak edenlere verilen bir isimdir.²⁸ Âyette “الفاجر/el-fâcir” ya da “الآثم/el-âsim” gibi kelimeler değil de “fâsık” kelimesinin kullanılmış olması bazı hikmetlere matuftur. Şöyle ki: “الفسق/el-fisk” kelimesi fıkıh literatüründe özellikle bazı büyük günahlar işlemek ya da küçük günahlarda ısrar etmek suretiyle Allah Teâlâ’ya itaat etmekten çıkan kimseler için kullanılmaktadır. İşte bu suçu işleyenlere verilen maddi cezanın yanında manevî bir ceza da söz konusu edilmektedir. Manevî baskının maddi baskıdan daha fazla etkili olduğu düşünüldüğünde bu gibi cezaların müminler için caydırıcılığı noktasında önemli bir rol oynayacağı bir hakikattir.²⁹ Binaenaleyh mübalağa cihetiyle kasr ifade etmesi için âyetteki “هم/hum” zamiri munfasıl/ayrışık olarak kullanılmıştır.³⁰ Diğer bir ifadeyle fısık/günahı iftira atana tahsis ederek daha etkili bir anlam ifade etmesi için mübteda ile haberi arasına fasıl zamiri getirilerek edebî sanatlardan biri olan kasr sanatı icra edilmiştir.

İlgili âyette yer alan tövbe kelimesindeki hikmete gelince asıl olarak “tövbe”, işlenen suçun bir daha tekrarlanmayacağına dair ortaya konan iradenin ifadesidir. Tövbe kişiye verilen ikinci bir şans olup onu aynı suçu işlemekten alıkoyma amacına matuftur. Dolayısıyla tövbenin meşru kılınması bir lütuf, Allah’ın onu kabul etmesi başka bir lütfudur.³¹ Âyette yer

²⁷ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 23/320; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/115.

²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 23/329.

²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 23/329; Şa'râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 14/172.

³⁰ Hebyân, *Min Revâii'l-Beyân*, 8/481.

³¹ Şa'râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 14/ 171.

alan “durumunu düzeltenler” tabiri ise mevcut suç işleme halinden tövbe edildikten sonra iyi halin oluşması için üzerinde belli bir müddetin geçmesi gerektiğine delâlet eden ince bir manaya işaret vardır.³² Çünkü iyi halin oluşması öyle akşamdan sabaha olacak bir şey değildir. Nitekim bir âyette de “Ancak tövbe edenler, kendilerini düzeltenler ve gerçeği açıkça ifade edenler bunun dışındadır. İşte bunların tövbesini kabul edeceğim.” (el-Bakara 2/260) buyurulmaktadır.

1.4. Hadd-i Şurb (Şarap/İçki İçme ve Sarhoşluk Suçu ve Cezası)

Toplumunun geniş bir kesimine yayılmış ve terkedilmesi pek kolay olmayan cahiliye dönemine ait şarap içme alışkanlığı Kur’ân’da dört aşamada tedrici olarak haram kılınmıştır. Bu kötü alışkanlığın kesin ve nihai bir şekilde yasaklayan iki âyette şöyle buyurulmuştur: “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ /Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları ancak birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz” (el-Mâide 5/90). “ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ ” /Şeytan içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?” (el-Mâide 5/91). Bu âyetlerdeki belâğî unsurlardan bazılarını ele alacağız.

Söz konusu âyette müminlerin dikkatlerini celbeden nidanın hemen ardından belâgat cihetiyle bir îcâz ve tekit türü olan hasır/kasr (tahsis) sanatı kullanılmıştır. Arapçada lafız-anlam açısından veciz ve zarif iki önemli üslûbun art arda gelmesi henüz vazedilmeyen hükümlerin önemine binaen muhatapların tüm dikkatlerini onlara doğru çevirmeyi sağlamak hedefine matuftur.³³

Âyette “إِنَّمَا” edatı belâğî açıdan güzel bir örnektir. Zira bu edat, bir meselede aslında inkâr etmeyen ve karşı koymayan fakat unutmama, gaflet ve tereddüt hallerindeki muhatabı uyarmak ve dikkatini söylenen şeye toplamayı sağlamak için başvurulan bir

³² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 23/329.

³³ Ayrıntı için bk. Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *Delâ'ilü'l-İcâz*, neşr. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire, Dâru'l-Medenî 1412/1992), 328-339.

kasr/hasr türüdür. Dolayısıyla içki, kumar ve diğerleri insanın aklını alma, meşgul etme ve gaflete düşürme gibi özelliklerine mukabil olarak nida ve innemâ edatlarının tercih edilmesi oldukça manidardır. Böylece insana ince ve derin düşünce ufku veren bu iki zarif üslûbun bir arada kullanılması mezkûr âyette mevzu bahis olan hükme dair müminlerin dikkat kesilmeleri ve haram kılınan şeylerin ahlâkî ve dinî zararları hususunda tereddüt etmemeleri gerektiğine delâlet etmektedir.

Âyetteki haram hükmü teyit etmek üzere haram kılınan dört hususa en münasip kelime olarak “rics/ رِجْسٌ” ve “وَمِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ/birer şeytan işi” şeklinde iki sıfatın kullanılması ilahi kelamın belâğî açıdan mükemmel olduğunu veciz bir biçimde göstermektedir. Zira “rics” kelimesi, sözlükte pis ve çirkin sayılan ameller anlamında olup kötü/pis eylemlerde bulunan kimselerin söz konusu çirkin eylemlerini tavsif etmek için kullanılmaktadır.³⁴ Âyette de kötülük noktasında derecesi oldukça kötü olan amel anlamında kullanılmıştır. Öte yandan “...birer şeytan işi” şeklindeki sıfat ise “ricsun رِجْسٌ” ifadesinin anlamını pekiştirmektedir. Çünkü şeytan inkârcıdır. Bu yüzden necistir/pisliktir.³⁵

Bir önceki 90. âyetin aksine 91. âyette dikili taşlar (putlar), fal ve şans oklarından bahsedilmemiştir. Çünkü burada şarap ve içkinin çirkinliği ve kötülüğü üzerinde durulmuştur.³⁶ Bu sebeptendir ki 91. âyette şarap ve kumarın kötü yanlarının beyanından hemen sonra iman dolu gönüllere oldukça dokunaklı belâğî bir üslupla “Artık vazgeçtiniz değil mi?” buyurularak birer şeytan işi pislik olan bu iki şeye dair nihai nokta konulmuştur. Buradaki istifhâm edatı emir karinesi vasıtasıyla cümleye mecâzî anlam katmış ve muktezâ-ı hâle (sözün yerinde kullanımına) uygun bir şekilde müminlerden şarap ve kumara “artık son vermeleri” istenmiştir.³⁷

³⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhu*, 2/203.

³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 12/423-424.

³⁶ Şa'râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 6/99.

³⁷ Ebussuûd el-İmâd Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, ty), 1/218.

Söz konusu iki âyette şarap ve kumarın haram kılınması hususunda bir bütün olarak pek çok tekit sanatının kullanıldığı görülmektedir.³⁸ Aslında Kur'ân-ı Kerim'de şer'î ahkâmın ta'lîli umumiyetle veciz bir biçimde zikredilmektedir. Ancak o iki rezil şeyin zarar ve tehlikelerini vurgulamak için buradaki illetlere tafsili olarak yer verilmiştir.³⁹

1.5. Hadd-i Hirâbe (Bozgunculuk Çıkarıp Kamu Düzenini Bozma) Suçu ve Cezası

Devlet otoritesini ve sosyal yapıyı derinden sarsan bir suç olması hasebiyle İslâm hukukunda en büyük ceza hirâb suçunu işleyenlere verilmiştir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyurulmuştur: " *إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ* " *Allah ve Resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya (acimadan) öldürülmeleri ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Âhirette ise onlar için büyük azap vardır*" (el-Mâide 5/33). Âyette öne çıkan belâğî hususlara değineceğiz.

Âyette muhatabı uyarmak ve söylenen hususlara dikkatini toplamayı sağlamak için konuya " *إِنَّمَا* /innemâ" kasr/hasr edatı ile başlanılmıştır. Böylece bu edat, müminlerin cezanın infazı hususunda tereddüt etmemeleri gerektiğine delâlet etmektedir. Çünkü söz konusu edattan hemen sonra gelen ifadelerde söz konusu suç, Allah'a, Resulüne ve insanlığa karşı işlenmiş suçlar olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu suç, son derece büyük ve vahim olunca haliyle verilecek cezanın da kendi cinsinden olması gerekmektedir. Çünkü "ceza, işlenen fiilin cinsinden olur." Bu durum hasr edatıyla pekiştirilmiştir.

Âyetteki "Allah ve Resulüne karşı savaşanların" ifadesinin aslında zahir anlamı cihetiyle vuku bulması imkânsızdır. Zira birincisi Allah'la savaşılamaz, Allah mağlup edilemez, kendisine karşı çıkılamaz ve meydan okunulamaz. Kudreti ve iradesi kemal derecesinde umumdur. İkincisi savaşanlardan her birinin buldukları konum itibariyle

³⁸ Ebussuûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm*, 3/75.

³⁹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dâru's-Sâbûnî (Kahire: 1417/1997), 33.

karşıt gruplar şeklinde olmaları gerekmektedir. Oysa Allah'ı bir taraf kabul etmek imkân dâhilinde değildir. Öyle ise âyette muzafın (Allah'ın dostlarıyla) hazfi ile mecaza gidilmiştir. Dolayısıyla “يُخَارِبُونَ/savaş açanlar” ifadesinin hakikî anlamda kullanılmasını engelleyen karîne de mecazi anlamda kullanıldığını gösteren alâka da mevcuttur. Bu yüzden müfessirler, âyetteki mananın mecaza hamledilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰

Âyette yer alan “يَسْعُونَ/çalışanlar” ifadesinde muzâri fiili kullanılmıştır. Bu fiil sîgası, süreklilik, devamlı kovalamak ve gerçekleştirmek gibi manalar da ihtiva etmektedir. Şayet âyette geçen fiil, mazi sîgasında olsaydı suç işleyenin sonradan tövbe etme ihtimalini beraberinde getirmiş olacaktı. Oysa muzâri fiil, süreklilik anlamı içerdiğinden “çalışanın” halen eylemine devam ettiğine ve henüz tövbe etmediğine delâlet etmektedir.⁴¹ Ayrıca bu dört cezanın üçünün yani “öldürülmeleri ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi” şeklinde şiddet ve takviye anlamı ihtiva eden tef'îl babında gelmesi de İslâm hukukundaki suç-ceza dengesi, caydırıcılık, adalet ve hakkaniyet şeklindeki vazgeçilmez ilkelere riayet edilmesi açısından oldukça anlamlıdır.⁴²

Toplumun huzur ve barışını bozmaya yönelik hirâbe ve benzeri suçların Kur'ân'da “zulüm” değil de “fesâd” kavramıyla ifade edilmesinin özel bir anlamı vardır. Zira bir şeyi olması gerektiği yerin dışına koymak anlamına gelen zulüm, insan ile Allah, insan ile insanlar ve insan ile kendisi arasında olmak üzere üç şekilde vuku bulmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'da, belirlenmiş maddî ve manevî hedefler gözetilerek işlenen “zulüm” kavramıyla suçlar nitelendirilmiş buna karşılık hedef gözetmeksizin doğrudan tüm toplumun huzur, güven ve barışını tehdit eden suçlar ise sonradan bozularak değişime uğrayan “salah” karşıtı “fesâd” kavramıyla ifade edilmiştir.⁴³ Zira fesâdın siyasî, içtimaî, iktisadî gibi çok değişik suretleri bulunmaktadır. Ayrıca cezanın suça uygunluğu ve caydırıcılığı ilkesi temelindeki âyette

⁴⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnu'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdurrazzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî), 1435/2014), 2/62.

⁴¹ Hebyân, *Min Revâii'l-Beyân*, 4/190.

⁴² Ünal, *İslam Ceza Hukukunda Kısas*, 8-11.

⁴³ Râğib, *Müfredât*, 537-538; bk. Erdoğan, *Kur'an ve Sünnet Işığında Suç-Ceza uygunluğu*, 234-235.

yaptırımlar, “و/ev” atıf harfiyle sıralanmıştır. Söz konusu harfin burada tahyîr/seçenek ya da tafsil yani leff-i neşr (sıralı açıklama) tertibi olduğuna dair iki görüş ortaya konulmuştur.⁴⁴ Aklî ve naklî deliller suçların ağırlığı ve çeşitliliği karşısında cezaların da aynı oranda ağır ve çeşitli olmasını gerekli kılmaktadır.⁴⁵

Bu âyette Allah Teâlâ'nın suçlu da olsa hayatta kalan kuluna merhamet ettiği ve hikmetle hüküm verdiği açıkça görülmektedir. Zira ilgili âyette “el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi” şeklindeki cezada bunu müşahede etmek mümkündür. Şöyle ki: Söz konusu cezada suçlunun bir değil de iki eli ya da iki ayağı kesilmiş olsaydı hayatını idamesi çok zor olurdu. Oysa el ve ayaklar çaprazlama kesildiğinde en azından bir elle ele ait işleri bir ayakla da ayağa ait işleri görmek mümkündür.⁴⁶ Âyette bu anlam veciz şekilde ifade edilmiştir.

Mezkûr âyette ayrıca tövbe etmeyenlere dair “خُزِّي/aşğılayıcı” ibaresi, “sözün duruma uygun olması” anlamındaki muktezâ-ı hâl çerçevesinde etkili bir şekilde kullanılmıştır. Zira “خُزِّي” kelimesi sözlükte “خُزِيَا/rezalet” ve “خُزِيَا/utanmak” manalarına gelmektedir. Âyetteki ifade iki manayla da örtüşmektedir. Çünkü devlet güvencesi altında yaşayanların yolunu kesmek rezalet ve utanmayı gerektiren eylemdir.⁴⁷ Bir de ilahi buyruk, suçlu tövbe etme suretiyle aklanmadığı sürece cezai yaptırımların asla peşini bırakmayacağını beyan etmektedir. Dünyevî cezadan daha büyük bir ceza onu beklemektedir. Nitekim “عَذَابٌ عَظِيمٌ/büyük azap” ifadesiyle Allah ve peygamberine savaş açma ve yeryüzünde fesat çıkarma suçuna karşılık yine muktezâ-ı hâl uygun azim/ağır bir ceza mevzu bahsedilmiştir. Azap kelimesinin “عَظِيمٌ” sıfatıyla nitelendirilmesi lafzın maksada yansımaları ifade eden ince bir sunumdur.⁴⁸

⁴⁴ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4/66; Şa'râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/466.

⁴⁵ Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 7/93.

⁴⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 6/183.

⁴⁷ Şa'râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/474.

⁴⁸ Said Nursî, *Sözler* (Ankara; TDV Yayınları, 2016), 447.

1.6. Hadd-i Bağy (İsyân Suçu ve Cezası)

Kur'ân-ı Kerim'in önemli kavramlarından biri olan “البغي/bağy” sözlükte zulüm ve düşmanlık gibi manalar ihtiva etmektedir. Baş kaldırıana “bâği” denilmekte, çoğulu “buğât” olarak gelmektedir. Fıkhî bir terim olarak: “Bir yoruma dayanarak meşru yönetime karşı güç kullanmak suretiyle başkaldıran kuvvet sahibi topluluk” şeklinde tarif edilmiştir.⁴⁹ Mezkûr suçla ilgili hükümler, şu âyette yer almaktadır: “ وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ مَا قَاتَلْتُمَا بِالْعَدْلِ وَالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ /Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever” (el-Hucurât 49/9). Bu âyette pek çok belâğî üsluptan söz edilmektedir.

Âyetin hemen başında gelen “إِنْ/in” kelimesi cümleye bir şeyin vuku bulup bulmaması hususunda “şüpheli”, “nadir” ya da “imkânsız” gibi anlamlar katmaktadır. Dolayısıyla mezkûr kelimedden sonra gelen “Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa...” ibaresi asıl olan böyle bir vuruşmanın olmamasını iktiza ediyor; fakat vuku bulmasını da ihtimal dışı bırakmıyor.⁵⁰ Şu var ki vakada durum aksine tahakkuk etmiş olsa da söz konusu “إِنْ/in” harfi, gerçek müminler arasında savaşın nadiren olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim âyetteki “وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ” ifadesinde zamir yerine açık mümin ismi kullanılmıştır. Böylece Allah Teâlâ bu savaşın kötülüğüne dikkat çekerek Müslümanları ondan uzak tutmak için daha belîğ bir ifadeyi kullanmıştır.⁵¹ Ayrıca âyette “fırka” kelimesi yerine ondan sayıca daha az topluluk anlamındaki “taife” lafzının tercih edilmesi de manidardır.⁵² Bu da tehlike boyutunun belirli bir kesimle sınırlı kaldığına işaret etmektedir.

Mülâhaza edildiği üzere bu âyette “طَائِفَتَانِ/iki grup” şeklinde tesniye bir ifadeye yer verilmiştir. Buna kıyasen daha sonra “اقْتَتَلُوا/vuruşurlarsa” biçiminde gelen ibarenin, çoğul

⁴⁹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 106.

⁵⁰ Hebyân, *Min Revâii'l-Beyân*, 12/11-12.

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 28/104-105.

⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 28/04.

değil de “اقتتلنا” şeklinde tesniye gelmesi gerekirdi. Bunun sebebi şudur: Her bir taife/grup bir lider tarafından temsil edildiğinden her biri tek sayılır. Bu yüzden önce “طائفتان/iki grup” şeklinde ifade edilmiştir. Fakat vuruşma ya da çatışma başladığında her bir grubun fertleri diğer grubun fertleriyle vuruşmaya başlarlar. Burada makama uygun olarak “اقتتلوا/vuruşurlarsa” ifadesine yer verilmiştir.⁵³ Ayrıca âyetteki önemli bir husus da “اقتتلوا/vuruşurlarsa” şeklinde ifadenin muzâri değil de mazi sîgasında gelmesidir. Şayet muzâri sîgası kullanılmış olsaydı müminler arasındaki vuruşmanın sürekli ve devamlı olacağı anlamı çıkardı. Oysaki asıl ve matlup olan böyle vakaların müminler arasında vuku bulmamasıdır.⁵⁴

Had cezalarındaki âyetlerde suçun zikrinden hemen sonra genel olarak tövbe edenlere yer verildiği halde burada onlardan söz edilmemiştir. Buna karşılık âyette “dönmek” anlamındaki “تَفِيءٌ” kelimesine yer verilmiştir. Bu kavram, “الْبَغْيُ/isyân” anlamını da içeren ve fitne sayılan eylemlere ait özel bir kavramdır. Fey’ kelimesi de savaş yapılmaksızın elde edilen ganimetler ve “başlangıç noktasına geri dönmek” anlamını ihtiva etmektedir.⁵⁵ Mezkûr ifade bağilerin durumuyla da örtüşmektedir. Zira âyette isyan eden grubu tövbeye davet etmekten ziyade isyan öncesi konuma getirilmelerinden söz edilmektedir. Dolayısıyla bir yoruma dayanarak meşru yönetime isyan eden bir Müslüman grubun tekrar itaate rücu etme durumu bu özel kavramla ifade edilmiştir.

Âyette “şayet biri ötekine saldırırsa” ifadesinde özellikle “إِنْ” edatının fiille birlikte kullanılması muktezâ-ı hâle güzel bir örnektir. Zira bu şart edatı, vuku bulması nadir olan hususlar için kullanılmaktadır. Oysa savaş esnasında bir tarafın ötekine saldırmaması düşünülemez. Dolayısıyla burada kastedilen mana şudur: “Müminler arasındaki savaş ancak nadiren vuku bulur. O da hakikatin birbirine karıştığı ya da bazı özel nedenlerden dolayıdır.

⁵³ Şa’ râvî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 5/407.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 28/105.

⁵⁵ Hebyân, *Min Revâii’l-Beyân*, 5/207.

Ancak müminlerin gerçeklerin farkına vardığı andan itibaren savaşmaya devam etmemeleri gerekir. Aksi takdirde haddi aşmış olurlar.”⁵⁶

İlgili âyette geçen “فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ/aralarını adaletle düzeltin” ibaresinde “بِالْعَدْلِ/adaletle” kaydı zikre şayandır. Zira daha önce geçen “Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin” ibaresinde “adalet” kaydı yoktu. Bunun sebebi önceki ıslah için başlayan bir savaşın sona erdirilmesine yönelik nasihat ya da tehdit dâhil her türlü çabayı içermektedir. Sonraki ıslah ise savaş sonrasına ait olup savaşın etkilerini tamamen silmeye yönelik bir girişimdir. Bu yüzden adalet ihtiyacı vardır. Böylece tarafların intikam duyguları depresmesin, yatışmış fitne bir daha nüksetmesin ve dinin tasvip etmediği savaşlar tekerrür etmesin.⁵⁷

2. Kısas, Diyet ve Keffâret ile İlgili Âyetlerdeki Belâgî Yönler

Hikmet sahibi Allah Teâlâ'nın hikmet ve gayesine uygun olarak miktarı belirlenmiş suçların cezalarından biri de kısas ve diyet cezalarıdır. Aşağıda konuya dair âyetler bağlamında birtakım belâgî hususlar ele alınacaktır.

2.1. Kısas

Allah Teâlâ, korunması gereken din, mal, nesil akıl şeklindeki temel değerlerin muhafazası için nasıl ki caydırıcı birtakım cezalar koymuş ise aynı şekilde canın korunması için de meşru bir ceza olarak kısası vazetmiştir. Kur'ân'da kısasın meşru olduğunu ifade eden âyetlerin edebî inceliklerine geçmeden önce aralarındaki ortak bir özellik olarak suçlarla doğru orantılı ve misli/benzeri cezalardan bahsedildiği görülmektedir. Bundan dolayı kısas, bir insana yaptığı şeyin aynısını yapmak şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁸ Ayrıca kısastan söz eden âyetlerde suçun cezası mevzu bahis edilirken “ceza” kavramına mukabil “الاعتداء/’itidâ” ve “العقوبة-العقاب/ikâb-ukâbe” terimlerine yer verilmesi manidardır. Bunun hikmeti, had cezalarının aksine kul hakkına taalluk eden suçların ceza yetkisinin mağdur tarafa tanınmış

⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 28/105.

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 28/105; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 26/ 242.

⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 5/22.

olmasıdır. Zira “جزاء/ceza” kavramı, “mukabele”, “denklik” ve “eşitlik” anlamlarını ihtiva etmektedir.⁵⁹ Oysa insan unsurunun söz konusu olduğu cezalarda mümâselet kısmen şüpheye açıktır. İşte bu âyetler iyice incelendiği takdirde kısastaki mümâselet vurgusu yanında meşruiyetinin ve gerekçesinin bir bütün olarak son derece veciz ve anlamlı bir şekilde tebarüz ettiği görülecektir.⁶⁰ Bu kısa girizgâhtan sonra aşağıda örnek mahiyetinde iki âyet ele alınacak ve vazettikleri hükümlerin belâgat yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kur’ân’da kısasın meşru olduğunu ifade eden âyetlerden ikisi şöyledir: " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحَرْ بِالْحَرْ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ يُؤْتِيهِ الْقِصَاصُ بِأَنفُسِهِمْ كَلِمَاتٍ خُفِيَتْ مِنْ أَجْلِ أُولِي الْأَرْوَاحِ وَالْجَنَابِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْحُرِّ بِالْحُرِّ وَالْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ يُؤْتِيهِ الْقِصَاصُ بِأَنفُسِهِمْ كَلِمَاتٍ خُفِيَتْ مِنْ أَجْلِ أُولِي الْأَرْوَاحِ وَالْجَنَابِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْحُرِّ بِالْحُرِّ وَالْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى" *Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gerekten diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır" (el-Bakara 2/178). " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحَرْ بِالْحَرْ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ يُؤْتِيهِ الْقِصَاصُ بِأَنفُسِهِمْ كَلِمَاتٍ خُفِيَتْ مِنْ أَجْلِ أُولِي الْأَرْوَاحِ وَالْجَنَابِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْحُرِّ بِالْحُرِّ وَالْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى" *Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Böylece/Umulur ki (suç işlemekten) sakınırsınız" (el-Bakara 2/179). Bu âyete şöyle bir anlam vermek de mümkündür: "Ey akıl sahipleri! Korunmanız/sakınmanız için kısasta size hayat vardır."**

2.1.1. el-Bakara Suresi 178. Âyet

Bu âyette “Ey iman edenler!” ifadesiyle müminlere seslenerek İslâm öncesi haksız ve yanlış kısas uygulamalarının artık müminler için bir geçerliliğinin kalmadığını belirtmek gibi özel bir anlamı vardır. Zira İslâm öncesi semavî dinler başta olmak üzere diğer toplumlarda da kısas ya da diyet uygulaması mevcut olsa da adilane bir kısastan yahut diyetten söz etmek pek mümkün değildi. Bu konuya ilişkin hükümlerde birtakım tahrifler sebebiyle hadsiz ve haksız uygulamalar yaygınlık kazanmıştı.⁶¹ İşte yukarıdaki âyette, müminlere münhasır yeni

⁵⁹ Râğib, *Müfredât*, 195-196.

⁶⁰ Abdulkerim Ünalın, *İslam Ceza Hukukunda Kısas ve Kısas Felsefesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Basımevi, 1999), 37.

⁶¹ Âyetin nüzul sebebi için bk. Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud eş-Şehâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1423/2004), 1/157-158.

hükümler vazedileceği ve aynı zamanda söz konusu adaletsiz durumların izale edileceği bildirilmektedir.

Nida ve müminler lafzından sonra gelen “*كُتِبَ*/ yazıldı” emriyle müminler farz hükmü hususunda taraf kabul edilmiştir. Bu anlam “*كُتِبَ*/ yazıldı” ibaresinden anlaşılmaktadır. Çünkü bir kimseye bir şey yazıldığında o kimse artık bir taraf hükmündedir. Bundan dolayı iman etmeyen taraf olmadığından ona bir şey yazılmaz (farz kılınmaz). Dolayısıyla burada sanki taraflar arasında bir anlaşma yapılmış ve mümin de yükümlülüğü üstlenmek suretiyle o hükme ortak olmuştur. Bu yüzden de âyetteki mevzu bahis hüküm, mazi malum “*كُتِبَ*/ yazdı” şeklinde değil de mazi meçhul “*كُتِبَ*/ yazıldı” sîgasıyla gelmiştir.⁶² Ayrıca Kur'ân'da nefse zor gelen ve nefsin hoşuna gitmeyen tekliflerin genel olarak mazi meçhul “*كُتِبَ*” sîgasıyla geldiği görülmektedir.⁶³ Bu mucizevî veciz üslûb söz konusu âyette de aynı şekilde kullanılmıştır.⁶⁴

Âyette yer alan, “her kimin cezası, kardeşi tarafından bir miktar bağışlanırsa” ibaresinde cinayet lafzı zikredilmeksizin affetmeye yer verilmesi Kur'ân'ın eşsiz i'cazına ve yüce hedefine güzel bir örnektir. Zira affetmenin konu edinildiği bir yerde cinayete yer verilmesi münasip görülmemiştir.⁶⁵ Bu ifadenin hemen peşinden “kardeşi” kelimesinin gelmiş olması da bu manayı teyit etmektedir. Zira İslâm kardeşliği barış, huzur ve kurtuluşun garantisidir.⁶⁶ Ayrıca ilgili âyetteki “*عَفِيَ*/bağışlanırsa” fiilinin meçhul olarak gelmesi maktulün velisi olan kişinin tek veya daha fazla olması arasında bir fark bulunmadığına delâlet etmektedir. Çünkü velilerden bir kişinin bile kısastan vazgeçmesi halinde bedenî ceza olan maddî kısas düşmektedir.⁶⁷ Söz konusu fiilin faili durumundaki “*شَيْءٌ*/şey” kelimesinin nekire olarak gelmesi de manidardır. Bu, kısasın düşmesi konusunda onun bir kısmını affetmenin tamamını affetmek; velilerden bazılarının hakkından feragat etmesinin hepsinin hakkından

⁶² Şa' râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2/23-24.

⁶³ Bk. el-Bakara, 2/183; el-Bakara, 2/216.

⁶⁴ Hebyân, *Min Revâii'l-Beyân*, 2/14.

⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 5/227.

⁶⁶ Bk. el-Hucurât 49/10.

⁶⁷ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011/1432), 7/34.

feragat etmesi gibi olduğunu beyan etmektedir. Şayet “شَيْءٌ/şey” kelimesi marife olarak kullanılsaydı bahsi geçen şekilde bir anlam anlaşılmayacaktı.⁶⁸

Önceki âyetin devamında yer alan “artık (veliler) marufa/hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir” ifadesinde maktulün velilerine yönelik hitap, “فَاتَّبَاعُ بِالْمَغْرُوفِ...” katil ve yakınlarına yapılan hitaba “وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ” takdim edilmiştir. Zira bir uzlaşma ve bağışlama esnasında her şeyden önce mağdur tarafın/maktulün velilerinin ikna olması ve marufa uyması büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden öncelikle mağdur tarafa tavsiyede bulunulmuştur. Âyetteki “بِالْمَغْرُوفِ” ifadesi diyetin, zorbalık yapılmaksızın talep edilmesini ifade etmektedir. Hatta diyet konusunda aşırı davranan velinin hükmü, mahcur/kısıtlı olan kişinin hükmüne benzetilmiştir.⁶⁹ Ayrıca katil ve yakınlarına yapılan hitaptaki “ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir” ifadesinde diyeti ödemekle mükellef olana yönelik nazik bir emir söz konusudur. Zaten âyette yer alan “بِإِحْسَانٍ/ güzellikle” ifadesi bunun veciz bir ifadesidir. Zira “ihsan” kavramı, Allah Teâlâ'nın farz kılmış olduğu itaatlerin kendi cinsinden daha fazlasını yapmak anlamındadır.⁷⁰

İlgili âyetteki “Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir” ifadesi aslında şer'u men kablenâ'daki kısas uygulamasına veciz bir şekilde atıf yapılmaktadır. Nitekim önceki şeriatlardaki cinayetlere dair hükümler tek seçenekli idi. Oysa Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmetine iki durum arasında tercih hakkı tanınmıştır. Bu bir rahmet ve hafifletme olarak Müslümanlara has kılınmıştır.⁷¹ Binaenaleyh kısasın uygulamasını talep etmek adalet, bağışlamak ise rahmettir.⁷²

Allah Teâlâ, zikredilen âyette mükelleflere uymaları gereken hüküm ve tavsiyeleri beyan ettikten sonra beyan edilen hükümlere aykırı hareket edenlere hitaben: “Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır” buyurmak

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 5/227; Ayrıca bk. Erdoğan, *Kur'an ve Sünnet Işığında Suç-Ceza uygunluğu*, 154-155.

⁶⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn* (Dimaşk: Dâru'l-Feyhâ, 1434/2013), 533-534.

⁷⁰ Şa' râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/388.

⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 5/225.

⁷² İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 2/143.

suretiyle uyarıda bulunmuştur. Zira söz konusu ifadelerle iki taraf arasında gerçekleşen sulhtan sonra herhangi bir kişinin öldürülmesi nehiy edilmiştir. Belâgat ilminde tefrî⁷³ olarak isimlendirilen bu hekim üslupla özellikle katilin bağışlanmasıyla birlikte bir daha cinayet gibi elim bir olayın yaşanmaması ve başkalarının zarar görmemesi amaçlanmaktadır. Bu sebeple önce marufa/hakkaniyete uymaları talep edilmiş akabinde de bunu pekiştirmek için haddi aşanlara elem verici bir azap olduğu ifade edilmiştir.⁷⁴

Âyetteki “onun için elem verici bir azap vardır” cümlesinde car ve mecrûr olan “لَهُ”، “عَذَابُ الْيَمِّ” ifadesine takdim edilmiştir. Bu söz konusu elem verici azabın haddi aşanlara özel bir azap çeşidi olduğuna delâlet etmektedir.⁷⁵ Zira “عَذَاب” Arapçadaki “نكال/nekâl” ve “عِقَاب/ikâb” kelimelerinden daha hafif bir cezayı ifade etmekte olup azlığa delâlet etmektedir.⁷⁶ Ancak “عَذَاب” kelimesinin “الْيَمِّ” sıfatıyla nitelendirilmesiyle bu cezanın azlığa delâlet etse bile elem verici ceza olduğu beyan edilmiştir. Ayrıca burada car ve mecrurun takdim edilmesiyle belâgat ilminde kasr-ı sıfat alâ mevsûf (sıfatın mevsûfa kasrı) olarak isimlendirilen kasr/tahsis türlerinden birine yer verilmiştir. İlgili âyetteki “لَهُ” sıfat, “عَذَاب” ise mevsûftur.⁷⁷ Hakikate ve vakiya uygun olduğundan buna “kasr-ı hakîkî veya tahkîkî” denilmektedir. Belâgat ilmindeki bu tür kasr üslûbu cümleye iki anlam katmaktadır. Birincisi az lafızla çok mana ifade etme sanatı olan îcâzdır ki burada kasr cümlesi; biri müspet diğeri menfi olmak üzere iki cümle kuvvetindedir. İkincisi ise cümlenin anlamını pekiştirir. Nitekim belâgat âlimleri kasr üslûbu kullanılarak yapılan pekiştirmeyi “tekit üstüne tekit” olarak ifade etmişlerdir.⁷⁸

⁷³ Tefrî'/التفریع: Bir sıfatın zikrinden sonra nitelemeyi pekiştirmek için başka bir sıfatın daha zikredilmesidir. Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 400.

⁷⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 2/144

⁷⁵ Hebyân, *Min Revâii'l-Beyân*, 2/18-19.

⁷⁶ Nursî, *Sözler*, 447.

⁷⁷ Burada kastedilen sıfat, nahiv ilmindeki sıfat değildir. Geniş bilgi için bk. Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fi 'Ulûmi'l-Belâga*, thk Muhammed Abdu'l-Mun'im Hifâcî (Beyrut: Dâru'l-Cil, ty), 3/91.

⁷⁸ Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meânî* (Medine: Mektebetu'l Karâcî 1438/2016), 278-279; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 253.

2.1.2. el-Bakara Suresi 179. Âyet

Kur'ân-ı Kerim'in, eşsiz ve noksansız üslûbunun tecelli ettiği ve özellikle de edebî niteliğe sahip çalışmalara ilham kaynağı olduğu “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Böylece umulur ki (suç işlemekten) sakınırsınız*” âyeti de pek çok belâği unsur ihtiva etmektedir.

Bir kavramı zıt/karşıt bir kavramla tanımlamak oldukça edebî ince bir ifade biçimidir. Zira “Kısasta sizin için hayat vardır” ifadesi “karanlıkta aydınlık vardır ya da suda ateş vardır” demek gibi bir şeydir ki bunu ancak düşünme ve kavrama kapasitesi yüksek kimselerin idrak edebileceğini yine âyetin devamındaki “ey akıl sahipleri” şeklindeki özel bir hitapla beyan edilmektedir.⁷⁹

Mezkûr âyette maksadın, cümleden herhangi bir kelime çıkarılmadan özlü bir şekilde ifade edilmesi anlamındaki îcâz-ı kasr (veciz söz) sanatının mükemmel bir örneği görülmektedir. Zira belâgat âlimleri, “*وَأَكْمَرُ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ*” ibaresinin Arap dilini fasih konuşanların sözlerinde kastedilen manadan daha kapsamlı, onların sözlerinden daha belîğ, daha sağlam daha fasih ve daha veciz olduğu noktasında hem fikirdirler.⁸⁰ Buna dair en güçlü kanıt ise Arapların bu konuya dair şu şekilde dile getirdikleri birtakım veciz ifadeleridir: “*الْقَتْلُ أَكْثَرُ وَأَكْمَرُ*”/Öldürme, cinayeti daha iyi yok eder.”, “*الْقَتْلُ الْبَعْضِ إِحْيَاءٌ لِلْجَمِيعِ*”/ insanların (suçluların) bazılarını öldürmek (onlara kısas uygulamak) herkesi (tüm insanları) yaşatmaktır.” ve “*أَكْمَرُ الْقَتْلُ لِيَقَلَّ الْقَتْلُ*”/Öldürmeyi azaltmak için öldürmeyi/kisası çoğaltınız.” Oysa ilgili âyetin “cevâmiu'l-kelim” niteliğine sahip olarak söz konusu Arapların atasözlerinin çok fevkinde olduğunu beyan etmek üzere Suyûtî (öl. 911/1505) mezkûr âyet ile Arapların bu konudaki sözlerini yirmi açıdan karşılaştırmıştır.⁸¹ Bunlardan bazıları şu şekildedir:

- Söz konusu âyetin harf sayısı Arapların ifadelerinden bariz bir şekilde daha azdır.

Ayrıca âyetin harflerine ait harekeler ile Arapların sözlerindeki harflerin harekeleri arasında da

⁷⁹ Ünalın, *İslam Ceza Hukukunda Kisas*, 47.

⁸⁰ Abdullâh b. Muhammed b. Saîd el-Hafâcî, *Sıru'l-Fesâha* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1402/1982), 209; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/229; Kazvînî, *el-Îzâh fi 'Ulûmi'l-Belâga*, 3/181.

⁸¹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kâhire: Nşr. el-Heyetu'l-Mısriyye, 1394/1974), 3/185.

çok önemli farklar olduğu görülmektedir. Zira Arapların sözlerindeki hareketlerin aksine âyetteki harflerin hareketleri peş peşe gelmiştir. Bu da lafızların daha kolay telaffuz edilmesini sağladığından fesâhat yönüyle daha üstündür.

- Söz konusu âyet eşref/üstün olan ispat üslûbuna mebni iken Arapların en veciz ifadesi ise nefy ve ispat üslûbuna dayanmaktadır. Ayrıca Arapların sözlerinde kısasın hayat olduğu neredeyse ancak tevil edildikten sonra anlaşılırken âyetteki “hayat” ise ilk andan itibaren anlaşılmaktadır. Âyetteki “حَيَاة/ hayat” kelimesi nekre/belirtisiz isim olarak gelmiştir. Bu da kısasta hayatın çok boyutlu olduğuna dair özel bir mana yüklemektedir.

- Âyette öldürme yerine kısas ifadesi kullanılarak sadece adaletli mislî bir ceza vazedilmiştir. Mislî cezaya mukabil olarak diyete de ruhsat verilmiştir. Arapların bu konudaki ifadelerinin tamamında ise diyet gibi alternatif bir durum yer almadığı gibi hepsi kan akıtmayı akla getirmektedir.⁸² Ayrıca Arapların ifadelerinde görülen “القتل/öldürme” lafızları tekrar içermektedir. Oysa fesâhate aykırı olmadığı sürece içinde tekrar içermeyen ifade, tekrar içeren ifadeden daha üstündür.

- Âyette bedî ilminde “tîbâk” olarak isimlendirilen ve ifadeye güç kazandıran tezat sanatının (îcâbî tîbâk'ın) güzel bir örneği serdedilmiştir. Hayatın istikrarı büyük bir mübalağa ile ölümün içine derç edilmiş ve (في) harf-i cer ile kısas, hayatın kaynağı ve madeni gibi arz edilmiştir.

- Âyetin zahirî ve takdirî manası muktezâ-ı hâle uygundur. Oysa Arapların ifadeleri bu özellikten yoksundur. Çünkü haksız öldürme de bir öldürme olmakla birlikte öldürmeyi yok etmeyip aksine cinayetlerin artmasına bir sebeptir. Buna karşın öldürmeye engel özel öldürme biçimi sadece kısastır.⁸³

Açıklama sadedinde olduğumuz âyette ayrıca daha birçok veciz ifadelerin ve i'câz mahiyetindeki manaların yer aldığını ve bu bağlamda “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ” ibaresinin hemen

⁸² Hebyân, *Min Revâii'l-Beyân*, 2/19.

⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, 5/229; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 193; Süyûtî, *el-İtkân*, 3/185-187.

dikkatleri cezbettiğini söylemek mümkündür. Zira nahiv ilminde cümledeki öğelerinin yer değiştirilmesiyle meydana gelen ve takdim-te'hir olarak isimlendirilen bu üslûb, belâgat ilmi özelinde ta'zim, teşvik ve tahsis gibi birtakım manalar ve maksatlar içermektedir.⁸⁴ Binaenaleyh mezkûr üslûbun anlamsal nedenlerden ötürü cümle içindeki bu değişimi, vazedilen hükme dikkatleri çekmek ve muhatap üzerinde anlamsal bir etki oluşturmak gibi birtakım maksatlara matuftur.⁸⁵

Âyetteki “في” harf-i cerrinin kullanımına ayrı bir yer açmak gerekmektedir. Zira cümlede birtakım önemli işlevlere sahip olan “في” harf-i cerrinin kullanılmış olması edebî açıdan oldukça anlamlıdır. Şöyle ki: Yer, zaman ve durum gibi zarfiyet yönüyle cümleye anlam zenginliği katan bu harf, âyette “kişinin yaşamını” bir duvar ile çevrelediğine ve onu sağlam bir kale içinde koruma altına aldığına delâlet etmektedir. Ayrıca söz konusu harf-i cerrin hakikî ve mecazî anlamlar ihtiva ettiği de düşünüldüğünde burada kısas zarfa, hayat ise mezzûf'a benzetilerek istiâre yoluyla yukarıdaki hüküm daha etkin bir şekilde vurgulanmıştır.⁸⁶

İlgili âyetteki “Ey akıl sahipleri!” ifadesindeki nidâ harfi, kısasın hikmeti üzerinde düşünülmesi gereken bir uyarıya delâlet etmektedir. Zira nida harfi, haddi zatında alelade akıllara işaret etmektedir. Bu da akıllı kimselerin kolay kolay bir cinayet olayına kalkışmayacağıının son derece veciz bir ifadesidir. Binaenaleyh “الأولياء/akıl sahipleri” ibaresinde izafet yoluyla “الألباب” marife yani belirtili isim tamlaması olarak gelmiştir.⁸⁷

İlgili âyetteki “لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ/böylece/umudur ki sakınırsınız” ifadesindeki son kısım olan “تَتَّقُونَ/sakınırsınız” ibaresinde fesâhat ve belâgat ilminin gözettiği önemli hususiyetler mevcuttur. Zira Allah'ı görürcesine emir ve nehiyelerine riayet etmek ve neticede hayatın her anında O'nun rızasına uygun olmayan söz ve eylemlerden şiddetle kaçınmak anlamındaki

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cürçânî, *Delâilu'l-İcâz*, 106-110; Ahmet Tekin, “Kur'ân'da Takdîm-Tehir'in Gerekçeleri”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Batman, 2017), 30-44.

⁸⁵ Cürçânî, *Delâilu'l-İcâz*, 106-107.

⁸⁶ Muhammed Emîn el-Hudrî, *min Esrâri Hurûfi'l-Cerri fi'z-Zikri'l-Hakîm* (Kahire: Mektebetu'l-Vehbe, 1409/1989), 122.

⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 5/230.

takvânın kısasla birlikte zikredilmesi bu ikisinin ihtiva ettiği gayeler açısından aralarında sıkı bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Böylece siyâk-sibâk uyumu cihetiyle Kur'ân'ın her bir kelimesinden sûrelerine kadar mükemmel bir ahenk ve bütünlük olduğu hakikatine bir örnek de kısas ve takvâyı yan yana getiren bu âyettir.

2.2. Diyet ve Kefâret

İslâm hukukunda bir insanı öldürme cinayeti, doğurduğu hukuki sonuçlar itibariyle farklı şekilde isimlendirilmişlerdir. Bunlardan biri olan hataen/taksirle öldürmelerin aslî/diyet, talî/mirastan mahrum kalmak ve bedelî/60 gün oruç tutmak şeklinde üç cezası vardır.⁸⁸ Kur'ân'da diyet ve kefâret konularına aynı âyette birlikte yer verilmiştir. Aşağıda bu iki konu birlikte ele alınacaktır. Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurmaktadır: “ وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَفْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَدْفُونَةٌ بَأْسًا كَمَا كَفَرُوا وَكَانَ اللَّهُ غَلِيظًا حَكِيمًا / Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Her kim yanlışlıkla bir mümini öldürse mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Ancak mirasçuları (ölünün ailesi) o diyeti bağışlarsa o başka. (Bu takdirde diyet vermez). Eğer öldürülen mümin olduğu halde, size düşman olan bir toplumdansa ise mümin bir köle azat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdansa ise ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından töbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir” (en-Nisâ 4/92). Bu âyette öne çıkan bazı belâğî unsurları özetle ele alacağız.

Söz konusu âyette “öldürme” kelimesi muzâri değil de mazi sîgasında gelmiştir. Oysa bir sonraki âyette kasıtlı adam öldürmeden söz edilirken muzâri fiil kullanılmıştır. Dolayısıyla yanlışlıkla öldürme olayının faili, öldürmeyi adet haline getiren bir özelliğe sahip olmaz. Oysa kasten adam öldüren kimse ise her fırsatta adam öldürme potansiyeline sahiptir. Bu yüzden

⁸⁸ Ünalın, *İslam Ceza Hukukunda Kısas*, 331-332.

de kasıtlı öldürmekten söz eden bir sonraki âyette öldürme eylemi için muzâri fiil kullanılmıştır.⁸⁹

Bu âyette mümin kimsenin mümin kardeşini öldürmesinin ne kadar korkunç olduğunu beyan etmek için bir îcâz ve tekit türü olan kasr sanatına yer verilmiştir. Özellikle de âyetin hemen başında “لا/illâ hasr” edatları kullanılmıştır ki bu, meselenin vahametini idrak edemeyen ya da meseleyi hafife alan kişileri uyarmak ve dikkatlerini cezp etmek için başvurulan bir kasr/hasr türüdür. Zira bu kasr türü, diğer türlerine göre sert bir üsluptur.⁹⁰

Âyetteki “Her kim yanlışlıkla bir mümini öldürse mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir.” ifadelerinde belâgatın önemli konularından biri olan itnâb sanatı tercih edilmiştir. Böyle bir sanata yer verilmesi insan canına/hayatına verilen önemden dolayıdır.⁹¹ Bu öneme binaen de âyette yer alan “رَقَبَةً/ boyun” lafzıyla parça-bütün ilgisi bağlamında mecâz-ı mürsele yer verilmiştir.

Âyetin devamında “diyetin ödenmesi”, “mümin bir köle azat etmeye” takdim edilmiştir. Oysa âyetin başında “köle azat etmek”, “diyet ödemeye” öncelenmiştir. Zira birinci ibarede öldürülen kişinin ailesi Müslüman bir devlet ve toplulukta yaşamaktadır. İkincisinde ise maktulün ailesi anlaşmalı gayri müslim bir devlette yaşamaktadır. Dolayısıyla iki devlet arasındaki ilişkilerin zarar görmemesi adına diyetin ödenmesi takdim edilmiştir.⁹²

İlgili âyette orucun iki ay “peş peşe” tutulması şart koşulmuş ve bu, “مُتَتَابِعِينَ” lafzıyla ifade edilmiştir. Bu kelime sayıya bakılmaksızın zamansal bir tertip ifade etmektedir. Mezkûr kelimenin Kur’ân’daki tek müradifi olan “تتراً” kelimesi ise sayı tertibine kinaye olarak biri diğerinin peşinden anlamındadır. Kur’ân’da: “ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا”/sonra birbiri ardından/peşinden elçilerimizi gönderdik” (el-Mu’minun 23/44) buyurulmuştur. İki ay “peş peşe” oruç

⁸⁹ Hebyân, *Min Revâii'l-Beyân*, 4/10.

⁹⁰ Bk. Cürçânî, *Delâilu'l-İcâz*, 338-350.

⁹¹ Şa’râvî, *Tefsîru'l-Kur’ân*, 4/536.

⁹² Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 3/116.

tutulmasının şart koşulmasındaki hikmetin ise katilin bu oruç vesilesiyle her gün yaptıklarını hatırlaması, vicdan azabı çekmesi ve pişman olması olarak ifade edilmiştir.⁹³

Sonuç

Kur'ân-ı Kerim'de önemli sayıda ahkâm âyeti yer almaktadır. Bunlardan ukûbâta taalluk eden âyet sayısı ise sınırlıdır. Mezkûr âyetler özelinde Kur'ân'ın mucizevî nazımından öne çıkan eşsiz belâgat ciheti dikkate şayandır. Nitekim had ve kısas cezalarına ilişkin hükümlerin her biri Kur'ân'ın i'câz, üslup, belâgat ve fesâhat gibi kendine münhasır eşsiz edebî sunumuyla vazedildiği görülmektedir. Kur'ân, bu alanda bir benzerinin getirilemeyeceğine vurgu yaparken aksini iddia edenleri ispata davet etmektedir. Bundan hareketle konuya dair hükümlerin de soyut birtakım hükümlerden ibaret olmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla her âyetin cümle kurgusunu oluşturan öğeleri, ahenkli bir şekilde belli bir düzen ve diziliş içinde yer alarak fikhî hükümlerle organik bir doku oluşturmuş ve onlara adeta ruh katmıştır. Oysa hukukçuların hükümlerdeki illetlere daha fazla önem atfetmelerinden ötürü hukuk kurallarının ruhsuz bir ceset veya soğuk bir yüz olduğu yönünde genel bir kanaat hâkim olmuştur. Ancak bu, bir meselede hükümlerin illetlerini esas alarak; hükmün hikmeti, hükmün arzı, üslûbu ve belâgati gibi unsurları birlikte işleyen İslâm hukukunun ilk dayanağı Kur'ân-ı Kerim için pek isabetli bir yaklaşım değildir.

Mezkûr unsurlar bütüncül bir perspektifle değerlendirildiğinde Kur'ân'daki hükümlerin aynı zamanda hikmet, rahmet ve şefkat vasıfların yanı sıra şer'î gayeleri de içinde barındırdığı görülecektir. Binaenaleyh Şâri' tarafından bu hükümlerin mükellef üzerindeki olumlu yönde yansımaları dikkate alınarak hikmetli bir şekilde vazedildiği anlaşılmaktadır. Bu da vazedilen hükümlerin kabulünü kolaylaştırmakta ve infazı durumunda vicdanlara itminan ve sükûnet vermektedir. Bu konuda bilhassa *el-İcâzu'l-Kur'ânî fi't-Teşrîi'l-İslâmî* adlı eserin görülmesi ve benzeri eserlerin kaleme alınması önem arz etmektedir. Şunu da ifade etmek isteriz ki sınırları itibariyle bu çalışmada genel olarak ukûbâta ilişkin âyetlerin tamamı ele alınmadığı ve belâğî yönü dar bir çerçevede kaldığı için mezkûr konuların daha geniş bir çalışmaya konu olması gerektiği kanaati hâsıl olmuştur.

⁹³ Şa'râvî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/ 539-541; Hebyân, *Min Revâii'l-Beyân*, 4/8-9.

Kaynakça

- Bahâuddîn es-Subkî, *Arusu'l-Efrâh fî Şerhi Telhisi'l-Miftâh*, thk. Abduhamid Handârî, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1423/2003.
- Beroje, Sahip. Kur'an'ın, "Kur'an'ı Açıklama Usûlü" Adlı Çalışmayla İlgili Bir Değerlendirme", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22 (Konya, 2013), 535-561.
- Buğda, Sadrettin, *Beyân ile Fıkıh Usûlü İlişkisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2018.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâ'ilü'l-İ'câz*, Neşr. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire: Dâru'l-Medenî, 1412/1992.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1433/2012.
- Ebussuûd, el-İmâd Muhammed b. Mustafa. *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Erdoğan, Suat. *Kur'an ve Sünnet Işığında Suç-Ceza uygunluğu (Mümâselet)*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2014.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed el-, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Asriye, 1430/2009.
- Hafâcî, Abdullâh b. Muhammed b. Saîd. *Sırru'l-Fesâha*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1402/1982.
- Hebyân, Mussenâ Muhammed. *Min Revâii'l-Beyân fî Suveri'l-Kur'ân*, 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1436/2014.
- Hudrî, Muhammed Emîn. *min Esrâri Hurûfi'l-Cerri fi'z-Zikri'l-Hakîm*, Kahire: Mektebetu'l-Vehbe, 1409/1989.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30 Cilt. Tûnus: Dâru't-Tûnusiyye, 1404/1984.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Abdurrazzâk el-Mehdî, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1435/2014.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-, *Şerhu Tenkîhu'l-Fusûl*, thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd, Kahire: Şirketu't-Tibâ'eti'l-Fenniyeti'l-Muttehide, 1393/1073.
- Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Kurtubî Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 20 Cilt. Beyrût; Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1408/1898.
- Meydânî, Abdurrahman b. Hasan Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1416-1996.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud eş-Şehâte, 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1423/2004.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Minhâcu't-Tâlibîn*. Dimaşk: Dâru'l-Feyhâ, 1434/2013.
- Nisâbûrî, Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vesît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1415/1994.
- Nursî, Said. *Sözler*. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Râğib el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1435/2014.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999.

- Sekkâkî, Yûsuf b. Muhammed b. Alî. *Miftâhu'l-Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- Serahsî, Muhammed b. Ebû Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1413/1993.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kâhire: el-Heyetu'l-Mısriyye, 1394/1974.
- Şa'râvî, Muhammed Mutevellî. *Tefsîru'l-Kur'ân*. 22 Cilt. Kahire: Mecme'u'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1418/1997.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011/1432.
- Şâşî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk. *Usûlu's-Şâşî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *Muhtasaru'l-Meânî*. Medine: Mektebetu'l-Karâçi, 1438/2016.
- Tekin, Ahmet. "Kur'ân'da Takdîm-Tehîr'in Gerekçeleri". *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (2017), 30-44.
- Hatîb el-Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed. *el-Îzâh fi 'Ulûmi'l-Belâga*. thk. Muhammed Abdu'l-Mun'im Hifâcî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Ünalın, Abdulkerim. *İslâm Ceza Hukukunda Kısas ve Kısas Felsefesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversite Basımevi, 1999.
- Yazır, M. Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. haz. Kasım Yayla. 10. Cilt. İstanbul: Merve Yayınları, 2102.
- Yiğit, Metin, *İslâmî İlimler Metodolojisi Olarak Fıkıh Usulü*. Diyarbakır: Karaşin Ofset, 2011.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1407/1987.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, ts.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-Munîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1411/1991.
- Zuheylî, Muhammed. *el-İcâzu'l-Kur'ânî fi't-Teşrîi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1436/2015.